

РЕСНТ О.П.
(м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОБЛЕМИ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВІТАЛІЯ ГРИГОРОВИЧА САРБЕЯ

Постать професора Віталія Григоровича Сарбея належить до тих особистостей в історичній науці, чий діапазон наукових інтересів марно навіть намагались укласти до звичайного опису дослідницької проблематики. Об'єкт його багаторічного високопрофесійного студіювання – це цілий період історії України: XIX – початок XX ст. Протягом свого сповненого натхненної й скрупульозної праці життя відомий вчений вдався до різних напрямків творчого пошуку, залишивши по собі величезний доробок, що є серйозною науковою базою для сучасних та наступних поколінь дослідників, наближає до розуміння історичних процесів і явищ складного й суперечливого періоду у минулому України.

Початок творчого шляху В.Г.Сарбея ознаменувався кандидатською дисертацією (1958) та монографією (1961) про історичні погляди О.М.Лазаревського. Більша частина його творчого життя пройшла в умовах радянської дійсності, що помітно позначилося на його науковій спадщині. Адже інтелектуальна атмосфера й суспільні впливи, у котрих він працював, були надто складними. Зі слів самого історика, і в роки панування радянської цензури він не був відірваним від творчого доробку заборонених українських учених (М.Грушевського, Д.Дорошенка, Н.Полонської-Василенко, О.Оглобліна та ін). Історіографічні праці В.Г.Сарбея репрезентують його як талановитого дослідника, майстра персоналії, схильного до наукового аналізу й синтезування творчості поодиноких істориків. Усе своє творче життя вчений зберігав уподобання, піднявши із забуття десятки імен талановитих істориків, учених, краєзнавців – таких, як М.М.Аркас, Д.М.Бантиш-Каменський, Є.О.Болховітін, М.Ф.Берлінський, М.П.Драгоманов, М.Зібер, А.Ю.Кримський, М.І.Костомаров, І.М.Каманін, В.О.Ключевський, О.М.Лазаревський, М.О.Максимович, П.Г. та Ф.Г.Лебединцеві, Д.П.Міллер, А.М.Маркевич, В.І.Семеновський, О.П.Новицький, М.М.Плохинський, В.В.Тарновський та ін. Він підняв на новий щабель вивчення історії та діяльності губернських архівних комісій, статистичних комітетів, деяких дореволюційних часописів, істпартів.

В умовах відсутності свободи творчості вчений змушений був вдаватися до маскування своїх думок. Характерною стосовно цього є його монографія „В.І.Ленін і дожовтнева спадщина історіографії України” (Київ, 1972), в якій ґрунтовно розглядалися питання становлення наукового шевченкознавства, важливі аспекти творчості М.Костомарова й М.Драгоманова, а також І.Франка. Так, зокрема, В.Сарбей акцентував увагу на тому, що Г.Плеханов, „хоч і не поділяв основних політичних концепцій Драгоманова, але все ж заохочував російську емігрантську молодь у Женеві не цуратися його творів, черпати з них знання життя” (С. 234).

1990-ті рр. – час його найвищого злету та творчої зрілості (спадщина вченого становить понад 1000 наукових праць). Із під його пера вийшла ціла низка

праць теоретичного характеру, що синтезували його бачення історіографічної спадщини й методології історичної науки у незалежній Україні. Серед них найпомітніші – «Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма)» (1989), «Самодержавна Росія в історичній концепції Сталіна» (1990), «До вироблення концепції багатотомної «Історії українського» (роздуми і пропозиції)» (1994). Першим у незалежній державі В.Г. Сарбей створив підручник для 9-го класу середньої школи з історії України ХІХ – початку ХХ ст. (1996) – найважчого періоду для осмислення та застосування нової методології історичної науки. Зокрема в цьому підручнику вчений намагався змодернізувати марксистську концепцію українського минулого за допомогою національної схеми М.Грушевського. Остаточне усвідомлення свого переходу на його позиції «звичайної схеми» української історії відбулося в одному з останніх видань В.Г.Сарбея «Національне відродження України» в академічній серії «Україна крізь віки» (1999). У цій книзі, що багато в чому дублює зміст шкільного підручника, важливим є вступ. Із нього стає зрозумілим, що історик поділяє принципи періодизації української історії М. Грушевського, згідно з котрими ХІХ ст. ідентифікувалося як доба національного відродження. Після зняття заборони на вивчення проблеми останнього В.Г.Сарбей сприймав її як складову історії ХІХ ст., тобто як громадський, або національно-визвольний рух. Згодом під відродженням учений розумів «національну самосвідомість». У вступі до вищезазначеної книги він остаточно викристалізував власне розуміння національного відродження: 1) це процес «формування української свідомої інтелігенції»; 2) «націотворчий процес становлення української нації» (С. 22). Далі історик сконструював власну концепцію національного відродження, спираючись на теоретико-концептуальні здобутки своїх попередників. Зокрема він повністю сприйняв тезу Грушевського про два «однакові за змістом, паралельні за напрямом» потоки українського відродження у східних і західних українських землях, що згодом мали злитися. Поділяв він також положення діаспорних істориків (І.Лисяка-Рудницького, О.Пріцака) про регіональні особливості процесу відродження в Україні.

В.Г.Сарбей у той час прагнув вивести українську історію із загально-нівелюючого потоку історії народів СРСР в окремішне річище. У 1995 р. (15–17 листопада) він у доповіді на Всеукраїнській науковій конференції «Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи» обґрунтував ряд важливих методологічних засад оновленої історичної науки в Україні: 1) Вітчизняна історіографія є достатньо зрілою, спроможною створити новаторську, узагальнюючу працю з історії України. Для 1995 р. це був досить сміливий висновок, бо тоді частіше лунали заяви про методологічну кризу, спроби, підходи, роздуми щодо «нового бачення» минулого; 2) узагальнення історії українського народу має бути «всебічне і комплексне», тобто відображати всі три найголовніші сторони життя: соціально-економічну, політичну й духовно-культурну; 3) об'єктом дослідження вчених має бути сам народ, його життя «в усій його нормальній функціональності без обов'язкового зосередження всієї уваги на його катаклізмах (війнах, повстаннях, революціях тощо)»; 4) історія українського народу має орієнтуватися саме на більшість, а не на елітні меншості (влада, партія, інтелігенція, робітничий клас, дворянство). Вчені повинні визнати факт, що «українська нація дорядянської доби була селянською нацією», і переорієнтувати дослідження саме на ці маси. В.Г.Сарбей не підтримував прихильників елітарної теорії історичного процесу в Україні за їх

основний постулат: активна меншість, котра діє в інтересах більшості. У реальній українській історії вона була відірвана від повсякденних турбот та інтересів мас; 5) створення узагальнюючої праці з минулого українського народу вимагає синтезу історії й етнографії у народознавчу історію. Традиційною рисою професійних дослідників в Україні було те, що вони завжди були також ерудованими народознавцями; 6) органічне включення української історичної науки у світову, насамперед європейську. В.Г.Сарбей високо цинив методологію школи «Анналів» (Л.Февр, М.Блок, Ф.Бордель); 7) Учений окреслив коло проблем, що можуть бути у полі зору істориків повсякденності, – життя звичайних людей: як вони працювали, що їли і пили, в котрих житлах жили, як здійснювалася торгівля, як змінювалася мода, котрий вигляд мала соціальна та національна структура населення, як діяв механізм взаємин держави та її громадян, й ін.

На початку 1990-х рр. центральною темою історичних досліджень безперечно став український національний рух у різних його проявах протягом тривалих часових відрізків. З'явилася низка статей методологічного характеру (Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроби порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К., 1992. – С. 104 – 119; Химка І.-П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // II-й Міжнародний конгрес українців (Львів, 22 – 28 серпня 1993 р.). – Доповіді і повідомлення. – Історія. – Ч. 1. – Л., 1994. – С.215–220), у яких автори намагалися застосувати апробовані в світовій історіографії концептуальні підходи дослідження національних рухів до українського конкретно-історичного досвіду. В. Г. Сарбей, природно, взяв активну участь у дискусії, що розгорнулася на сторінках провідних історичних часописів України.

Насамперед він виступив проти позицій відомого канадського дослідника П.-Р.Магочі, котрий у статті «Українське національне відродження. Нова аналітична структура», опублікованій в Українському історичному журналі ще у 1991 р. (Ч. 3), розглянув окремо процеси національного відродження на українських землях Російської та Австрійської імперій, частково навіть протиставивши їх. Зокрема київський дослідник не погодився з тезою, що перші переважали тільки кількісними показниками щодо населення і території, а Галичина відіграла «важливу, а то й вирішальну роль у вирішенні напряму українського національного відродження».

Свої погляди про рух останнього у часі та просторі, тобто про його періодизацію і регіональні центри, В.Сарбей виклав у статті «Етапи формування української національної свідомості» на сторінках того ж таки «Українського історичного журналу» (1993, № 7–8), а також у концептуальному вступі до книги «Національне відродження України» із відомої «Україна крізь віки». В своїх статтях він творчо використав праці М. Грушевського та І. Лисяка-Рудницького, особливо наголошуючи на тезі останнього про співпрацю обох частин українських земель у справі піднесення національної свідомості: «Галицький ґрунт був духово радше яловий. Ідеї, що служили надхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини» (ст. «Роля України в новітній історії»). Також не погоджувався В.Сарбей із П.-Р.Магочі й у необхідності окремої періодизації для стадій розвитку українського національного руху на південно-західних і південно-східних українських землях.

Слідом за О.Пріцаком та Д.Решетаром В.Сарбей наголосив на важливості підкреслення плідного внеску в українське національне відродження всіх регіонів України. Погоджуючись загалом із запропонованою ними схемою (вони виокремили п'ять стадій: Новгород-Сіверська (лівобережне шляхетство кінця 18 ст.), Харківська, Київська (кирило-мефодіївці, громади), Женевська, Галицька), він ставить під сумнів існування Новгород-Сіверської стадії й доцільність виокремлення Женеви.

Виразом концептуального бачення В.Сарбеєм розвитку українського національного руху протягом «довгого» XIX ст. стала згадана вже праця «Національне відродження України», де він розглядається як цілісний територіально і хронологічно процес.

Окрім величезного обсягу чисто наукових студій, В.Г.Сарбей багато сил та часу віддавав роботі з учнівською молоддю. Майстерний оповідач й уважний співрозмовник, він ніколи не відмовлявся від можливості звернутися з натхненним словом до юних слухачів, а як талановитий популяризатор академічних знань, не гребував будь-якою можливістю для того, щоб перетворити, за його ж власними словами, класичну історію України «у доброго радника в повсякденних справах, що допомагає впевненіше орієнтуватися у проблемах сучасності, бачити перспективи їх розв'язання». Апогеєм же його творчості в цьому плані, окрім чисельних статей і декількох брошур, став підручник з історії України для 9-го класу середньої школи, що побачив світ у видавництві «Генеза» на самому світанку «молодої незалежної Української Держави».

Підсумовуючи творчість ученого, слід погодитися з його особистими словами: «Все, що мною писалось, писалось щиро, в основному відбивало мої світоглядні переконання, що базувалися на вірі в соціалізм з людським обличчям як ідеалі співжиття всього людства» (Сарбей В.Г. *Бібліографічний покажчик*. – С. 6).